

Anna Młynarska-Sobaczewska¹

Normatywizacja pamięci zbiorowej w preambułach do konstytucji państw postkomunistycznych

Słowa kluczowe: preambuła, tożsamość konstytucyjna, konstytucja, państwa tranzycyjne

Keywords: preamble, constitutional identity, constitution, transitional states

Streszczenie

Preambuły stanowią tę część prawa konstytucyjnego, która rzadko stanowi przedmiot refleksji konstytucjonalistów i teorii prawa. Definiowane są jako uroczysty wstęp do konstytucji, wskazujący suwerena, historyczny i polityczny kontekst powstania nowego ładu konstytucyjnego, główne celem i zasady państwa. Takie też elementy zawierają preambuły do konstytucji państw postkomunistycznych Europy. Ich charakter jest przedmiotem kontrowersji, zwłaszcza co do tego, czy stanowią one część normatywną, czy jedynie opisową.

W artykule omawia się ich funkcję integracyjną, osiąganą dzięki używaniu klauzul budujących i umacniających poczucie tożsamości wspólnoty politycznej, w której są ustanawiane. Jako takie klauzule wskazano: stwierdzenia dotyczące narodowego i kulturowego dziedzictwa, podstawowych zasad rządzących wspólnotą.

Summary

Normative collective memory in preambles to constitution of post-communist states

Preambles are parts of constitutions, which are visibly neglected in legal theory and constitutional law. They are defined as solemn introductions to constitutions, which indicate the sovereign, historical and political context of increasing the new constitutio-

¹ Autorka jest profesorem nadzwyczajnym w Zakładzie Prawa Konstytucyjnego i Badań Europejskich Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

nal order, main aims and principles – the foundation of constitution. Such elements are also commonly apparent in most of post-communist constitutions of European states. The article shows the integrative function of these preambles, achieved by using clauses creating and maintaining the identity of political community. The clauses with this function are identified as: statements regarding national and cultural heritage and fundamental principles of community. The article investigates these elements in preambles texts of post-communist constitutions and indicates their role as tending to create the national identity.

Nauka prawa konstytucyjnego od dawna wyróżnia kilka funkcji konstytucji – w tym w pierwszej kolejności funkcję prawną, ustawa zasadnicza stanowi bowiem podstawę systemu prawnego państwa i ma najwyższą moc prawną, dzięki której treść norm konstytucyjnych determinuje treść prawa obowiązującego w państwie, funkcję organizacyjną (organizacja aparatu państwowego i administracji), a także funkcję integracyjną, polegającą na stworzeniu jednoznacznego obrazu celów i zasad rządzących państwem.

Konstytucje, zgodnie z kanoniczną definicją S.E. Finera, są „kodeksami reguł, które mają regulować podział funkcji, władz i obowiązków pomiędzy organami państwowymi i administracją i definiować relacje między nimi i społeczeństwem”². Ale te „kodeksy” stanowią nie tylko tekst normatywny, są bowiem także swego rodzaju deklaracją, symbolizując pewien pakt zawarty między narodem i podmiotami władzy. Ta funkcja tekstu konstytucji, jak chcą Z. Elkins, T. Ginsburg i J. Melton, oznacza, że konstytucje są symbolicznym aktem określającym wspólnotę polityczną i jej cele³. Jak napisali wskazani autorzy, konstytucja działa jako narzędzie, które wskazuje legitymację powstającego, a nawet pozbawionego jeszcze wyraźnych celów państwa, i ustanawia zespół dążeń, które mają być w państwie osiągnane. Ta

² „Codes of rules which aspire to regulate the allocation of functions, powers and duties among the various agencies and offices of government, and define the relationship between these and the public”, S.E. Finer, *Five constitutions*, Atlantic Highlands 1979, s. 15.

³ Z. Elkins, T. Ginsburg, J. Melton, *The Endurance of National Constitutions*, Cambridge 2009, s. 38.

funkcja budowania państwa jest szczególnie istotna w państwach młodych, w których obywatele wyposażeni są w silną etniczną lub lokalną tożsamość, mogącą konkurować z tożsamością państwową⁴.

Racją bytu konstytucji jest zatem to, że stanowi źródło władzy w państwie i reguluje jej granice, zaś treść konstytucji oddaje system operacyjny wspólnoty podporządkowanej tej regulacji – to jest nie tylko techniczne ramy działania władz, ale przede wszystkim stanowi system idei, postaw i wzorów zachowań przesądających o statusie obywateli i władzy, relacji między nimi oraz wzajemnych oczekiwań. Zrekonstruowanie systemu wartości, jaki jest odzwierciedlony w tekście konstytucji, jawi się jako jedno z podstawowych zadań konstytucjonalizmu, przesądających o istotnej treści ustrojowej państwa.

Wartości, system preferencji ujawniony w tekście prawnym zazwyczaj przybiera postać zasad⁵ – dlatego też niełatwo wcale oddzielić wartości od zasad, także w tekście wstępów do konstytucji. O ile jednak próba wyabstrahowania zasady z zadeklarowanych w tekście konstytucji (zarówno części wstępnej, jak i czysto normatywnej) wartości jest zadaniem chętnie opracowywanym w literaturze poświęconej konstytucjonalizmowi, to odtworzenie systemu wartości istotnych z punktu widzenia tworzenia i istnienia zrębów państwowości w tekście aktów normatywnych, w szczególności zaś konstytucji, jest tematem, który rzadko jest przez autorów podejmowany.

Ale co najmniej równie ciekawe wydaje się poszukiwanie w odwrotnym kierunku – tzn. próba odnalezienia w tekście aktu konstytucyjnego sformułowań i klauzul, które odwołują się do świata wspólnych wartości, dziedzictwa i przekonań łączących wspólnotę polityczną, budując w ten sposób przekonanie o tożsamości wartości i celów tej wspólnoty. Ta świadomość wewnętrznej jedności w grupie, a zarazem poczucia odmienności od innych poprzez posiadanie własnych cech szczególnych, wspólnoty i odrębności

⁴ „A constitution operates as a device that declares the legitimacy of the perhaps fledgling or otherwise rudderless state and sets aspirations toward which the polity can set steer. This state building function of constitutions is particularly important for young states, whose citizens have strong ethnic or communal identities that may compete with their loyalty to the state”. Ibidem.

⁵ M. Kordela, *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, nr 1.

wobec innych zwana jest w socjologii tożsamością zbiorową⁶. Poczucie tożsamości zbiorowej jest niezbędne dla stabilizacji, utrzymania wewnętrznej struktury i więzi. Barbara Skarga stawia wręcz tezę, że bez poczucia własnej tożsamości żadna grupa nie jest w stanie egzystować⁷. Tożsamość zbiorowa to zatem immanentna cecha każdej grupy, w szczególności zaś wspólnoty politycznej, budowana w oparciu o swoją odrębność i poczucie przynależności do tej właśnie grupy. Wymaga więc wykreowania świata wspólnych wartości i doświadczeń, które zdolne będą połączyć członków wspólnoty i ich indywidualne wyobrażenia o wspólnych dziedzictwie, wartościach i celach. Klasyczne jest już dzisiaj stwierdzenie Bruce'a Ackermana o istnieniu „momentu konstytucyjnego”⁸, czyli szczególnego okresu w historii narodu, kiedy poczucie tożsamości, jak pisze Ackerman, przeświadczenie o tożsamości suwerena utrwalone w amerykańskiej konstytucji słowami „We, the People” pozwala osiągnąć porozumienie co do treści i formy ustroju, o którym stanowi konstytucja. Badanie tych okoliczności, które pozwalają pojawić się tego rodzaju odczuciom i osiągnięciu poczucia wspólnoty, niezbędnej do zgody na treść ustawy najwyższej, jest jednak zadaniem przekraczającym możliwości i instrumentarium nauk prawnych. Dość powiedzieć, że warunki „momentu konstytucyjnego”, pojawiają się najczęściej w czasach burzliwych, po odzyskaniu niepodległości albo w czasie rewolucyjnej zmiany stosunków politycznych i społecznych⁹.

Z pewnością bowiem jedną z podstawowych wartości, do jakich odwołuje się konstytucja, jest poczucie tożsamości wspólnoty, której dotyczy – można wręcz stwierdzić, że jest to pojęcie wyjściowe, pierwotne, bez którego tworzenie konstytucji byłoby niemożliwe, a jej obowiązywanie – narażone na nieustanną kontestację. Próba zatrzymania poczucia tożsamości wspólnoty politycznej w tekście prawnym jest próbą skazaną z gruntu na nikłe powodzenie – nie sposób zadekretować w arbitralnie wyznaczonych ramach war-

⁶ Szerzej: Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005.

⁷ B. Skarga, *Zbiorowa tożsamość i zagrożenia z nią związane*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 3.

⁸ B. Ackerman, *Przyszłość rewolucji liberalnej*, Warszawa 1996, s. 53 i n.

⁹ Por. T. Mołdawa, *Problemy konstytucyjne okresu transformacji*, [w:] *Dylematy polskiej transformacji*, red. J. Błuszkowski, Warszawa 2008, s. 77 i przywołana tam praca F. Lassalle, *O istocie konstytucji*, Warszawa 1960.

tości, dziedzictwa i celów, o ile nawet założyć, że mogą one być trafnie i jednoznacznie opisane.

Nie chodzi jednak o to, aby wskazać na podstawie analizy tekstów konstytucyjnych te cechy, które tworzą poczucie tożsamości zbiorowej – tylko o to, aby wskazać, jakie z nich ustawodawca konstytucyjny odnalazł i uznał za tak fundamentalne, aby uczynić z nich fundament legitymizacyjny samej konstytucji i całego porządku ustrojowego. Dla oznaczenia tożsamości konstytucyjnej wspólnoty politycznej, wynikającej z preambuły do aktu konstytuującego państwo, istotne jest zatem deskryptywne – a nie normatywne – odczytanie tekstu i próba interpretacji, jaki system wartości ma być jego podstawą oraz co istotnego obywateli tego państwa łączy.

Zdefiniowana świadomość zbiorowa, kluczowa dla zbudowania wspólnoty politycznej, musi znaleźć odzwierciedlenie w tekście konstytucji tej wspólnoty. Do tej grupy zaliczyć zatem można takie mechanizmy, które odwołują się do przeszłości społeczności, doświadczenia historycznego i „pamięci zbiorowej”¹⁰ jako istotnych elementów życia społecznego wytwarzających poczucie więzi i tożsamości. Poprzez bowiem osąd zdarzeń historycznych wyrażony w aktach prawnych i aktach stosowania prawa podmiot władzy, wyrażając mniej lub bardziej samozwańczo wolę społeczności rządzonych, zamyka w nim wspomnienie i doświadczenie zbiorowości. To z kolei tworzy, jak chciał M. Halbwachs, łańcuch idei i sądów, właściwe ramy pamięci zbiorowej¹¹, w którym kluczowe jest odnalezienie wspólnego punktu odniesienia, tożsamości w kolektywnym doświadczeniu przeszłości.

Odwołanie do chwalebnej przeszłości, jednoczącej wspólnotę w celu wywołania przeświadczenia o prawowitości panującego obecnie reżimu politycznego i prawnego, znajduje niekiedy wyraz w aktach normatywnych¹²,

¹⁰ Twórcą pojęcia „pamięci zbiorowej” jest M. Halbwachs, w swojej pracy *Społeczne ramy pamięci* (Warszawa 1969) odróżnił pamięć indywidualną od pamięci zbiorowej, stwierdzając, że na pamięć jednostki składa się cały system schematów i wspomnień, których nie sposób oderwać od doświadczenia innych osób (s. 407). Stwierdził on zarazem, że pamięć zbiorowa jest efektem pewnych konwencji społecznych (s. 412).

¹¹ Halbwachs, op.cit., s. 412.

¹² O takiej roli pamięci zbiorowej – por. szerzej: Y. Zerubawa, *Recovered roots. Collective memory and the making of Israeli national tradition*, Chicago 1995. Tam też Autorka dokonuje analizy doboru wspomnień i doświadczeń historycznych, które składać się mają na tworzącą więź narodową pamięć zbiorową, takich jak słynące z tej funkcji powstanie w Masadzie.

zwłaszcza zaś w konstytucjach. Jej przykładem mogą być preambuły konstytucyjne, to jest uroczyste wstępy poprzedzające część artykułowaną, i zawarte w nich odwołania do dobrej historii oraz wskazywanie w niej źródeł przekonania o właściwości obecnego, przewidzianego przez konstytucję porządku normatywnego. Większość twórców konstytucji z instrumentu tego korzysta, bowiem znacząca większość konstytucji preambułę posiada, choć jej formy i objętość, a także cel umieszczenia mocno się od siebie różnią. Tytułem przykładu podać można krótki, ale bogaty w treść wstęp do Konstytucji V Republiki czy uroczyste proklamacje ze wstępów do konstytucji komunistycznych – chociażby polskiej z 1952 r.¹³ W niniejszym tekście analiza tekstów konstytucji uczyniona z tej perspektywy została ograniczona jedynie do treści preambuł – choć oczywiście w części normatywnej konstytucji specyficzne cechy tożsamości zbiorowej są wielokrotnie wskazywane i rozwijane w wartościach konstytucyjnie chronionych¹⁴. Jednak najciekawsza pod

¹³ Jej fragment brzmiał: „Lud nawiązuje do najszczytniejszych postępowych tradycji Narodu Polskiego i urzeczywistnia idee wyzwolenie polskiej klasy robotniczej. Polski lud pracujący pod przewodem bohaterskiej klasy robotniczej, opierając się na sojuszu robotniczo-chłopskim, walczył dziesiątki lat o wyzwolenie z niewoli narodowej, narzuconej przez pruskich, austriackich i rosyjskich zaborców-kolonizatorów, tak samo jak walczył o zniesienie wyzysku polskich kapitalistów i obszarników. W okresie okupacji Naród Polski toczył nieustępliwą, bohaterską walkę z krwawym najazdem hitlerowskim. Historyczne zwycięstwo Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nad faszyzmem wyzwoliło ziemie polskie, umożliwiło polskiemu ludowi pracującemu zdobycie władzy i stworzyło warunki narodowego odrodzenia Polski w nowych, sprawiedliwych granicach. Na wieczne czasy powróciły do Polski Ziemie Odzyskane. Wcielając w życie wiekopomne wskazania Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 lipca 1944 r. i rozwijając jego zasady programowe, władza ludowa – dzięki ofiarnym i twórczym wysiłkom polskiego ludu pracującego, w walce z zaciekłym oporem rozbitków starego ustroju kapitalistyczno-obszarniczego – dokonała wielkich przeobrażeń społecznych. W wyniku rewolucyjnych walk i przemian obalona została władza kapitalistów i obszarników, utrwaliło się państwo demokracji ludowej, kształtuje się i umacnia nowy ustrój społeczny, odpowiadający interesom i dążeniom najszerzych mas ludowych”.

¹⁴ Tytułem przykładu można wskazać art. 6 polskiej konstytucji, w którym polski ustrojodawca odwołuje się do kategorii narodu jako wspólnoty trwającej i rozwijającej się w oparciu o poczucie tożsamości, budowanej na wspólnej kulturze. Poczucie tożsamości jako konstytutywne dla pojęcia narodu, użyte w art. 6, współgra ze sformułowaniem zawartym w preambule Konstytucji, która wskazuje, że członkowie Narodu są „wdzięczni naszym przodkom za [...] kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnie

tym względem wydaje się właśnie analiza tekstów wstępów, jako szczególnej części ustaw zasadniczych. Do analizy wybrane zostały konstytucje państw Europy Środkowej i Wschodniej, powstałe w szczególnej sytuacji politycznej, to jest po upadku komunizmu. Państwa te znalazły się w szczególnej sytuacji, usiłując po upadku autorytarnego reżimu odbudować fundamenty niepodległego państwa i stworzyć ramy demokratycznego ustroju politycznego i gospodarczego. Ponadto wiele z nich musiało stworzyć regulację konstytucyjną w sytuacji nie tyle odzyskania niepodległości, co raczej powstania nowego bytu państwowego – z bardzo odległymi pośrednimi tradycjami własnego państwa. Tak stało się choćby w przypadku Czech i Słowacji, po ich rozpadzie, tak stało się przede wszystkim w państwach bałkańskich powstałych po rozpadzie Jugosławii. Była to zatem szczególna sytuacja, w której odbudowanie albo zbudowanie poczucia tożsamości zbiorowej wspólnoty politycznej stało się celem pierwszoplanowym, uwidocznionym właśnie najpełniej w preambułach do konstytucji. Jednocześnie w konstytucjach tych wizja wspólnej przeszłości jawi się dość mgliście i usprawiedliwiona wydaje się konkluzja, że wyrazistość wizji państwa wyrażona w preambule poświęcona została na rzecz konsensualnego charakteru albo pospiesznego trybu uchwalenia konstytucji, który miał potwierdzać prawo narodu do samostanowienia i samookreślenia bytu państwowego¹⁵. Wyjątkiem godnym uwagi jest preambuła konstytucji Węgier z 2011 r., powstała jednak w zupełnie innych warunkach politycznych i historycznych niż pozostałe, stąd konkluzje tu zawarte dotyczą jej w najmniejszym stopniu.

Krótkie omówienie treści budujących poczucie tożsamości poprzez odwołanie do zbiorowej pamięci poprzedzić należy jednak kilkoma uwagami na temat samego charakteru preambuł do konstytucji. Analiza ich treści i funkcji niezwykle rzadko staje się jednak przedmiotem zainteresowania konstytucjonalistów, właściwie nie doczekała się w literaturze polskiej kom-

ludzkich wartościach”, zatem poczucie tożsamości w oparciu o nią jest budowane, a także w art. 5 konstytucji, stanowiącym o randze dziedzictwa narodowego.

¹⁵ Doświadczenie tych państw wskazuje zresztą, że pośpiech ten nie zawsze przynosił trwałe i stabilizujące efekty, wbrew intencjom twórców – Konstytucja Chorwacji była nowelizowana także w obrębie preambuły. Zmieniona została także preambuła do Konstytucji Macedonii, w wyniku porozumienia ochrydzkiego z 2001 r. zmieniono w niej określenie wspólnoty albańskiej, skreślając określenie jej jako mniejszości narodowej.

pleksowego opracowania. Także w literaturze światowej kwestia preambuły została nazwana „najbardziej zaniedbanym przedmiotem studiów prawa konstytucyjnego i jego teorii”¹⁶. Warto zastanowić się zatem, czym są preambuły, jak często są przez ustrojodawcę używane i jakie spełniają funkcje, w szczególności, jaką pełnią rolę w budowaniu przeświadczenia o tożsamości wspólnoty politycznej poddanej władzy konstytucji.

Preambuła, zgodnie z najprostszą i powszechnie akceptowaną definicją, to wstęp w akcie normatywnym wyjaśniający jego cel i podstawy aksjologiczne. Odróżnić należy preambuły od formuły wprowadzającej (*enacting formula*), ta ostatnia jest krótką klauzulą o pochodzeniu aktu, tzn. kto go ustanawia¹⁷.

Preambuły występują w konstytucjach państw postkomunistycznych niemal powszechnie – jedynie konstytucje Rumunii i Łotwy ich nie zawierają. Odpowiedź na pytanie, dlaczego ta formuła uroczystego wstępu jest aż tak powszechna, wydaje się jednak dość banalna – otóż preambuły występują w większości konstytucji na świecie. Analiza 50 konstytucji państw demokratycznych prowadzi do konkluzji, że aż 37 z nich (74%) zawiera taki właśnie wstęp¹⁸.

W doktrynie prawa konstytucyjnego wciąż otwarta pozostaje kwestia, czy wstęp do konstytucji ma charakter normatywny, czy stanowi pozanormatywną część konstytucji. Za L. Garlickim przyjąć należy, że większość autorów skłania się do poszukiwania w sformułowaniach wstępu znaczeń normatywnych, choć „stopień normatywności” zależy przede wszystkim od zredagowania wstępu – czy jego treść zawiera wypowiedzi nadające się do

¹⁶ L. Orgad, *The Preamble in Constitutional Interpretation*, [w:] W.G. Hart, *Legal Workshop Comparative Aspects on Constitutions. Theory and Practice*, London 2010, ssrn.com.abstract.1686745 (10.01.2014).

¹⁷ Taką klauzulę wprowadzającą zawiera np. Konstytucja Rumunii, zaczynająca się od słów: „Parlament Rumunii przyjmuje niniejszą konstytucję” – „Parlamentul României adoptă prezenta lege”, podobne sformułowanie zawiera Konstytucja Łotwy (naród łotewski poprzez swobodnie wybrane przez siebie Zgromadzenie Konstytucyjne postanowił nadać sobie niniejszą konstytucję). Poza krajami europejskimi formułę taką zastosowano np. w Australii, w konstytucji z 1990 r., oraz w Konstytucji Kalifornii, w której zawarte jest sformułowanie o pochodzeniu konstytucji od suwerena („The People of the State of California do enact as follows...”).

¹⁸ Za: L. Orgad, *op.cit.*, s. 3.

rekonstruowania z nich norm prawnych. Tak dzieje się, o ile zdania te można traktować jako proklamację pewnych zasad czy wartości, w myśl których należy interpretować pozostałe unormowania konstytucji – a zatem normatywny charakter wstępu polegać może głównie na „współstosowaniu” z innymi przepisami¹⁹. Kwestia normatywnego charakteru preambuły ma jednak z punktu widzenia niniejszej pracy znaczenie drugorzędne.

Pozostawiając na boku spór co do normatywnej treści zawartej w preambule, warto zająć się analizą pozanormatywną, to jest przyjrzeć się, na ile preambuła spełnia funkcję legitymizującą. Preambuła do konstytucji, stanowiąca zadeklarowanie zasad i wartości, którym konstytucja ma w szczególny sposób służyć, a także wskazanie kontekstu jej powstania, co ma tłumaczyć nie tylko jej treść, ale także wpłynąć na szacunek do tego aktu oraz jego stosowanie, zdaje się spełniać szczególną rolę jako instrument legitymizacji²⁰. Na funkcję legitymizacyjną wstępu do konstytucji zwraca także uwagę L. Garlicki²¹. Zarówno miejsce – początek konstytucji, jak i uroczysta forma preambuły sprzyjają wytwarzaniu przekonania o jej szczególnym znaczeniu dla budowania przekonania czytelnika – adresata konstytucji – o wadze samego aktu, jedyne w swoim rodzaju dokumentu narodu, jakim jest konstytucja, a także nakazuje znaleźć formułę zdolną wytworzyć wrażenie zjednoczenia obywateli we wspólnotę, połączoną wspólną historią, doświadczeniami, a także celami i porządkiem aksjologicznym.

Platon w *Prawach* pisał o preambułach, że stanowią one niezbędne wyjaśnienie i usprawiedliwienie danych praw²². Pierwszoplanową rolę preambuły jest zatem perswazja, wskazanie przyczyn, dla których akt nią poprzedzony jest ważny i winien być przestrzegany. To nie tylko instrukcja dla podmiotów władzy, jak interpretować i stosować konstytucję, to także – a może przede wszystkim – zdania odzwierciedlające sens politycznych i społecznych norm, wskazujące ich cel i źródła, po to, aby nie tylko wymusić podpo-

¹⁹ L. Garlicki, *Komentarz do preambuły*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, red. L. Garlicki, Warszawa 2007, s. 4.

²⁰ O szczególnej roli preambuł konstytucji państw postkomunistycznych, por. A. Czarnota, *Barbarians ante portas or the Post-Communist Rule of Law in Post-Democratic European Union*, [w:] *Spreading Democracy and the Rule of Law?*, red. W. Sadurski, A. Czarnota, M. Krygier, Springer 2006, s. 289.

²¹ L. Garlicki, *op.cit.*, s. 3.

²² Platon, *Prawa*, Kęty 2011, s. 137–145, 424–429.

rządowanie nim, ale wyrobić przekonanie o ich słuszności i racji, jaką jest wewnętrzna więź, poczucie odpowiedzialności oraz wspólne dobro, wytworzone dzięki podporządkowaniu tym prawom.

Klasycznie preambuła jako uroczysty wstęp do konstytucji określa podmiot tworzący konstytucję, wskazuje kontekst historyczny i kulturowy jej powstania, wskazuje cele regulacji konstytucyjnej i zasady, które stanowią fundament i źródło interpretacji konstytucji²³. Wspólnymi cechami znanych wstępów do konstytucji są: wskazanie kontekstu historycznego powstania konstytucji i doświadczeń, które do jej utworzenia doprowadziły, często także wskazanie wprost zdefiniowanego dziedzictwa politycznego, odwołanie do Boga albo wartości, z których twórcy konstytucji wywodzą prawowitość jej powstania, wskazanie suwerena, wskazanie celów państwa, a także wartości zasługujących na szczególną ochronę²⁴. Analiza ich treści uzasadnia tezę, że zamiarem twórców preambuł było stworzenie wrażenia jednomyślności, poczucia tożsamości obywateli każdego z państw poprzez zastosowanie instrumentów m.in. odwołujących się do doświadczenia historycznego, w tym reakcji na opresyjną najbliższą przeszłość, oraz wskazanie wartości i celów państwa. Oprócz sformułowań zaliczonych do pierwszej z tych kategorii, to jest wskazania istotnych politycznie momentów z dziejów narodu, trudno byłoby jednak wskazać takie sformułowania, które mogłyby odegrać istotną rolę perswazyjną i jednoczącą, przede wszystkim z powodu braku ich oryginalności oraz odwołania do wartości etycznych czy też substancjalnych, do których można byłoby się z łatwością odwołać i z nimi utożsamić. Najczęściej pojawiające się kategorie z zakresu celów i wartości, takie jak demokracja, suwerenność, rządy prawa, to warunki proceduralne, z którymi trudno się egzystencjalnie, a także społecznie utożsamić. Także dobra z zakresu określenia statusu jednostki, to jest wolność i godność, niemal jednomyślnie w preambułach wymienionych w tekście wspomniane, spełniają w małym stopniu funkcję eksplikującą wobec kształtowania tożsamości konstytucyjnej, nie przekazują bowiem koherentnej i przekonującej wizji państwa oraz relacji między nim a jednostką. W treści wstępów konstytucyjnych europejskich państw postkomunistycznych w pierwszej kolejności

²³ L. Garlicki, *op.cit.*, s. 9.

²⁴ Por. *ibidem*.

uwagę zwraca szerokie odwołanie do tradycji narodowej poprzez wskazanie kontekstu powstania i chlubnych doświadczeń dawniejszej państwowości – niekiedy dość odległej. Takie wypowiedzi mają oczywisty sens dla adresatów – obywateli i władzy państwowej – instrumentem uzyskiwania przekonania o prawowitości działania twórców konstytucji i następnie władz działających na jej podstawie jest tu eksternalizacja i przypisanie prawomocności poprzez historię narodu i wytworzenie wrażenia jedności doświadczeń w tym zakresie, a zatem wyrażenie poczucia wspólnotowości. Niekiedy, w przypadku państw powstałych jako suwerenne byty państwowe w świetle prawa międzynarodowego, ale o słabej tradycji własnej państwowości, to odwołanie do tradycji bywa odległe, ale tym bardziej bogate. Do bardzo odległej przeszłości odwołuje się także preambuła konstytucji słowackiej w sformułowaniu o „politycznym i kulturalnym dziedzictwie przodków” narodu słowackiego i „stuletnich doświadczeń o byt narodowy i własną państwowość, w poczuciu cyrylo-metodyjskiego dziedzictwa duchowego i historycznej spuścizny Wielkich Moraw [...]”²⁵. Podobne odniesienie do przeszłości znajduje się w preambule Konstytucji Republiki Czeskiej, która zaczyna się od słów: „My, Obywatele Republiki Czeskiej w Czechach, na Morawach i na Śląsku w dobie odnowy samodzielnego państwa czeskiego, wierni wszystkim dobrym tradycjom dawnej państwowości ziem Korony Czeskiej i państwowości czechosłowackiej [...]”²⁶. Także w konstytucji litewskiej pojawia się wspomnienie tradycji państwowości Litwy w sformułowaniu: „Naród Litwinów, który przed wiekami stworzył Państwo Litewskie, uczynił jego prawnym fundamentem Statuty Litewskie i Konstytucje Republiki Litewskiej, uporczywie bronił swojej wolności niepodległości [...]”²⁷. Do nowszej natomiast historii państwa odwołuje się preambuła Konstytucji Estonii, której odpowiedni fragment brzmi: „[...]Wyrażając niezachwianą wiarę i niezłomną wolę wzmacniać i rozwijać państwo, które utworzono w niewygasłym prawie państwowego samostanowienia narodu Estonii i proklamowano 24 lutego 1924 roku [...] Naród Estonii na podstawie par. 1 Konstytucji która

²⁵ *Konstytucja Republiki Słowackiej*, tłum. K. Skotnicki, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011, s. 695.

²⁶ *Konstytucja Republiki Czeskiej*, tłum. M. Kruk-Jarosz, [w:] *Konstytucje państw...*, s. 193.

²⁷ *Konstytucja Republiki Litewskiej*, tłum. H. Wizner, [w:] *Konstytucje państw...*, s. 421.

weszła w życie w 1938 roku [...] przyjął niniejszą konstytucję”²⁸. W tym sformułowaniu znajduje się więc nie tylko odwołania do powstania i istnienia własnego państwa, ale także proklamowanie ciągłości jego istnienia. O odrodzeniu suwerennej państwowości wprost mówi preambuła Konstytucji Rosji, odwołując się także do dziedzictwa duchowego ojczyzny przodków: „My, wielonarodowy lud Federacji Rosyjskiej [...] zachowując historycznie ukształtowaną wspólnotę państwową [...] czcząc pamięć przodków, po których odziedziczyliśmy miłość i szacunek do Ojczyzny, wiarę w dobro i sprawiedliwość, wskrzeszając suwerenną państwowość Rosji i umacniając jej demokratyczny fundament [...]”²⁹.

Z oczywistych i obiektywnych przyczyn odwołań do tak ukształtowanej tradycji państwowości musiało braknąć w konstytucjach powstałych po rozpadzie Jugosławii państw bałkańskich. Jednakże konstytucje tych państw do tradycji narodowościowej sięgnęły. Niezwykle rozbudowany natomiast pod tym względem jest wstęp do Konstytucji Chorwacji, zatytułowany „Podstawy historyczne”, o tysiącletniej historii i tożsamości narodowej i ciągłości państwa, stanowiący właściwie wykład historii narodu chorwackiego³⁰. Ten niezwykle rozbudowany wstęp historyczny, dowodzący tysiącletniej tradycji państwowości chorwackiej, poszukując ich w najdrobniejszych przejawach ujawnionych w dokumentach i decyzjach, został w dodatku uzupełniony i zmieniony po uchwaleniu konstytucji dwukrotnie; po raz pierwszy w 1997 r. i nowelą gruntownie zmieniającą także część normatywną konstytucji w 2001 r.

W konstytucjach Macedonii i Słowenii pojawiły się odniesienia do walki o wolność narodową zawarte w następujących sformułowaniach: „Biorąc za punkt wyjścia historyczne, kulturalne, duchowe i państwowe dziedzictwo narodu macedońskiego oraz jego trwającą wieki walkę o wolność narodową i społeczną, o zbudowanie własnego państwa [...]”³¹ oraz „Biorąc pod uwagę [...] dziejowy fakt, iż My Słoweńcy w wielowiekowej walce o wolność naro-

²⁸ *Konstytucja Republiki Estońskiej*, tłum. A. Puu, [w:] *Konstytucje państw...*, s. 229.

²⁹ *Konstytucja Rosji*, tłum. A. Kubik, Warszawa 2000.

³⁰ Pierwsza część Konstytucji Chorwacji zatytułowana jest „Podstawy historyczne”. Zob. szerzej *Konstytucja Republiki Chorwacji*, tłum. T.M. Wójcik, M. Petryńska, wstęp A. i L. Garlicy, Warszawa 2007, s. 17–19.

³¹ *Konstytucja Macedonii*, tłum. T. Wójcik, Warszawa 1999.

du ukształtowaliśmy naszą narodową tożsamość i zbudowaliśmy naszą państwowość³². Ponadto w przypadku Słowenii istotnym uzupełnieniem proklamowania dziedzictwa narodowego budującego poczucie tożsamości jest treść preambuły do Podstawowej Karty Konstytucyjnej o Niepodległości i Suwerenności Republiki Słowenii z dnia 25 czerwca 1991 r., w której znajduje się odwołanie do plebiscytu w sprawie niepodległości z dnia 23 grudnia 1990 r., ale także krytyczna ocena Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii jako państwa, które „nie działa jako państwo prawne, lecz raczej jako państwo, w którym łamane są prawa człowieka, prawa narodów oraz prawa republik i okręgów autonomicznych [...]”³³.

Właśnie doświadczenie totalitarnej przeszłości i utraty niepodległości oraz łamanie praw człowieka jest drugim punktem historycznych odniesień w preambułach konstytucji państw postkomunistycznych. Jednakże odniesienie to, wyrażone zazwyczaj dość enigmatycznie, obecne jest raczej jedynie poprzez budowanie celów państwa i jego wartości jako swego rodzaju kontrpunktu do dotychczasowych doświadczeń – mowa jest o budowie państwa prawa, poszanowaniu godności ludzkiej, demokracji wielopartyjnej, czyli o elementach, których deficyt w państwie komunistycznym był oczywisty i stał się jednym z powodów utraty legitymacji prowadzącej do transformacji. Interesującym przykładem jest tutaj preambuła do poprzedniej Konstytucji Węgier, która pojawiła się właśnie w okresie transformacji, choć sama Konstytucja pochodziła przecież z 1949 r. Brzmiała ona: „W celu dopomożenia w dziele pokojowej przebudowy w państwo prawne, realizujące system wielopartyjny, demokrację parlamentarną i społeczną gospodarkę rynkową, Zgromadzenie Krajowe nadaje Konstytucji Węgier – do czasu uchwalenia nowej Konstytucji naszego Kraju – brzmienie następujące”³⁴. Podobne sformułowania pojawiły się w preambułach Konstytucji Słowacji („Starając się o wprowadzenie w życie demokratycznych form rządów, poręczając wolność słowa [...]”), Albanii z 1998 r. („zdecydowani zbudować demokratyczne i socjalne państwo prawa, aby zagwarantować podstawowe prawa i wolności człowieka”)³⁵ czy Czech („zdecydowani budować, chronić i rozwijać Re-

³² *Konstytucja Republiki Słowenii*, tłum. P. Winczorek, Warszawa 1994.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Konstytucja Republiki Węgierskiej*, tłum. H. Donath, Warszawa 2002.

³⁵ *Konstytucja Republiki Albanii*, tłum. D. Horodyska, E. Lloha, Warszawa 2001.

publikę Czeską w duchu niepodważalnych wartości ludzkiej godności i wolności, jako ojczyznę równouprawnionych, wolnych obywateli [...] jako wolne i demokratyczne państwo oparte na poszanowaniu praw człowieka i na zasadach społeczeństwa obywatelskiego”).

Są to jednak sformułowania jedynie pośrednio nawiązujące do doświadczeń okresu totalitarnego, działające wskutek perspektywnej wizji państwa odmiennego od dotychczasowego i zadeklarowania woli przeprowadzenia zmiany (budowy lub odbudowy państwa demokratycznego). Godnym zauważenia wyjątkiem w tym zakresie jest polska preambuła do konstytucji, która wprost do doświadczeń państwa totalitarnego się odwołuje, a także wyraźnie wskazuje moment odzyskania suwerenności, wytyczając jasną granicę między starym a nowym porządkiem. Być może konieczne stało się to wobec znacznego upływu czasu między datą rewolucyjnej zmiany a powstaniem Konstytucji. Polska preambuła stwierdza: „W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 r. możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski [...] wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...] pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej [...]”. Powyższe zdania preambuły zawierają zatem co najmniej dwa punkty odniesienia do historycznych doświadczeń narodowych – po pierwsze akcentują tysiącletni dorobek państwowości polskiej i odwołują się do tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, uznając je za szczytny i godny pamięci dziejowy etap w rozwoju, a po wtóre wspominają „gorzkie doświadczenia” czasów „łamania praw człowieka”. Brak wyraźnego określenia czasu, jak i reżimu, który się tego łamania dopuszczał, uzupełniony jest cezurą 1989 r. wskazaną w pierwszej części preambuły. Na wyraźne oddzielenie czasów sprzed 1989 r. od porządku ustrojowego dekretowanego

nową konstytucją wskazuje także część zdania, która adresuje konstytucję do: „Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali”, a zatem numeryczne odwołanie do nowego ładu prawnego i politycznego, odmiennego od I i II, choć z pominięciem okresu 1945–1989 na terenie ziem polskich.

Najnowszym przykładem normatywizacji narracji historycznej w celu budowania tożsamości zbiorowej jest Konstytucja Węgier z dnia 25 kwietnia 2011 r. Nie ulega wątpliwości, że teza o zamiarze wyrażenia i budowania tożsamości zbiorowej, poprzez odwołanie do dziedzictwa narodowego, i utożsamienia z nią oraz poczucia narodowej dumy w preambule węgierskiej znajduje najpełniejsze uzasadnienie. Preambuła zaczyna się od zdań: „My, członkowie Narodu Węgierskiego, na początku nowego tysiąclecia, w poczuciu odpowiedzialności za każdego Węgra, oświadczamy, co następuje:

Jesteśmy dumni z tego, że nasz król, Święty Stefan, tysiąc lat temu osadził państwo węgierskie na solidnych fundamentach i uczynił naszą ojczyznę częścią chrześcijańskiej Europy.

Jesteśmy dumni z naszych przodków walczących o przetrwanie, o wolność i niepodległość.

Jesteśmy dumni ze wspianego dziedzictwa duchowego Węgrów.

Jesteśmy dumni z tego, że nasz naród przez wieki orężnie bronił Europy oraz wzbogacał skarbiec wspólnych wartości swym talentem i swoją pracowitością.

Uznajemy rolę chrześcijaństwa w przetrwaniu narodu. Szanujemy różnorodne tradycje religijne naszego kraju.

Przyrzekamy chronić i zachować duchową jedność naszego narodu, która w wichrach minionego stulecia rozerwana została na części. Żyjące razem z nami narodowości stanowią część węgierskiej wspólnoty politycznej i są czynnikami państwowotwórczymi.

Zobowiązujemy się do kultywowania i strzeżenia naszego dziedzictwa, naszego unikatowego języka, węgierskiej kultury, kultury i języka narodowości żyjących na terytorium Węgier – stworzonych przez człowieka oraz zasobów naturalnych Kotliny Karpackiej”.

W dalszej części preambuły znajduje się odniesienie do zdobyczy Świętej Korony („Z szacunkiem odnosimy się do zdobyczy naszej historycznej konstytucji oraz do Świętej Korony, która ucieleśnia konstytucyjną ciągłość

państwowości Węgier i jedność narodu”), ale przede wszystkim wyraźne określenie totalitarnej przeszłości i wyrażenie całkowitej dezaprobaty wobec niej, łącznie z wyraźną odmową uznania Konstytucji z 1949 r.³⁶ Preambuła konstytucji węgierskiej kończy się słowami o łączności z pokoleniami przeszłymi i przyszłymi i deklaracją woli życia w ramach narodu węgierskiego („Nasza Ustawa Zasadnicza jest podstawą naszego porządku prawnego: jest to przymierze pomiędzy Węgrami z przeszłości, teraźniejszymi i przyszłymi. Są to żywe ramy wyrażające wolę narodu, formę, w której pragniemy żyć”). Trudno o bardziej wyrazistą próbę poszukiwania tożsamości zbiorowej w doświadczeniu przeszłości, trudno też o bardziej jaskrawe wyrażenie w opisie tej przeszłości jej oceny i znaczenia dla członków narodu węgierskiego, jak określa Węgrów preambuła.

Przywołane fragmenty preambuł konstytucji państw postkomunistycznych zdają się potwierdzać tezę o deklarowaniu poczucia tożsamości poprzez sformułowania zawarte we wstępach do konstytucji. Ta funkcja integracyjna znajduje wyraz nie tylko w deklaracji o pochodzeniu konstytucji, wspólnym dziedzictwie, ale także w tych słowach konstytucji, które odnoszą się do wskazania wspólnego, koherentnego systemu wartości i celów państwa oraz wspólnoty politycznej. W szczególności preambuły są partią tekstu konstytucji, w których – oprócz wskazania kontekstu historycznego i transcendentalnego powstania najwyższego prawa i bytu państwa, określają także cele państwa oraz wartości, jakich zobowiązują się jego władze

³⁶ Stosunek do totalitarnej przeszłości wyrażony został w następujący sposób: „Nie uznajemy zawieszenia naszej historycznej konstytucji wskutek obcych okupacji. Zaprzeczamy przedawnieniu niehumanitarnych zbrodni popełnionych przeciwko narodowi węgierskiemu i jego obywatelom w okresie panowania dyktatury narodowosocjalistycznej i komunistycznej.

Nie uznajemy komunistycznej konstytucji z 1949 r., ponieważ stanowiła ona podstawę panowania tyranii, dlatego ogłaszamy jej nieważność.

Zgadamy się z deputowanymi pierwszego wolnego Zgromadzenia Krajowego, którzy w swej pierwszej rezolucji oświadczyli, że nasza obecna wolność poczęła się z rewolucji 1956 r.

Przywrócenie państwowej suwerenności naszej ojczyzny, utraconej 19 marca 1944 r., datujemy od 2 maja 1990 r., od ukształtowania się pierwszego wyłonionego w wolnych wyborach przedstawicielstwa narodu. Dzień ten uważamy za początek nowej demokracji i nowego ładu konstytucyjnego w naszym kraju.

Wyznajemy, że po prowadzących do kryzysu moralnego dziesięcioleciach XX wieku mamy nieodpartą potrzebę duchowej i intelektualnej odnowy”. *Ustawa Zasadnicza Węgier z 2011*, tłum. J. Snopek, [w:] *Konstytucje państw...*, s. 819.

przestrzegać, a także realizować w swoich działaniach. W państwach o przeszłości autorytarnej, w szczególności państwach postkomunistycznych, rekonstrukcja tego systemu wartości i celów odbywała się niejako w replice na dotychczasowy porządek prawny i polityczny, stanowiła więc reakcję na deficyty *ancien regime* w tym zakresie.

Nie ulega wątpliwości, że preambuły do konstytucji spełniają między innymi właśnie taką funkcję poprzez odwołanie do poczucia wspólnoty politycznej, wykreowanej wokół wspólnych doświadczeń, wartości oraz celów. Obraz wspólnoty stworzony w preambule musi jednak być na tyle niekontrolowany, aby zachować w adresatach, czyli obywatelach, poczucie jedności i tożsamości. Preambuły wskazanych konstytucji państw Europy Środkowej i Wschodniej odpowiadając na tę potrzebę, unikają sformułowań dotyczących przeszłości albo wartości, które mogłyby okazać się konfrontacyjne dla części obywateli. Zarazem ich treść w znacznej mierze zdeterminowana została autorytarną przeszłością polityczną, brakiem suwerenności i demokratycznego sposobu sprawowania władzy w państwach. Znamienne jest, że w większości cytowanych wstępów do konstytucji jako wartości i cele państwa wskazane zostały takie dobra, jak demokracja, wolność człowieka, suwerenność państwa oraz państwo prawa. Jakkolwiek są to kategorie w państwie demokratycznym niewzruszalne, to jednak nie tworzą one wyraźnego obrazu tożsamości konstytucyjnej, stanowią jedynie pewną ramę, konieczne do spełnienia warunki wyjściowe, aby stworzyć sprecyzowaną wizję państwa. Poczucie tożsamości – a zarazem odrębności wobec innych narodów i wspólnot politycznych – budowane jest zatem właśnie w oparciu o wspólne doświadczenie przeszłości, odwołanie do pamięci zbiorowej, dumy z historycznych zwycięstw i sukcesów oraz bolesnych wspomnień bliższej przeszłości.

Literatura

Ackerman B., *Przyszłość rewolucji liberalnej*, Warszawa 1996.

Boksański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005.

Czarnota A., *Barbarians ante portas or the Post-Communist Rule of Law in Post-Democratic European Union*, [w:] *Spreading Democracy and the Rule of Law?*, red. W. Sadurski, A. Czarnota, M. Krygier, Springer 2006.

- Elkins Z., Ginsburg T., Melton J., *The Endurance of National Constitutions*, Cambridge 2009.
- Finer S.E., *Five constitutions*, Atlantic Highlands 1979.
- Garlicki L., *Komentarz do preambuły*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, red. L. Garlicki, Warszawa 2007.
- Halbwachs M., *Społeczne ramy pamięci*, Warszawa 1969.
- Konstytucja Macedonii*, tłum. T. Wójcik, Warszawa 1999.
- Konstytucja Republiki Albanii*, tłum. D. Horodyska, E.Lloha, Warszawa 2001.
- Konstytucja Republiki Chorwacji*, tłum. T.M. Wójcik, M. Petryńska, wstęp A. i L. Garlicky, Warszawa 2007.
- Konstytucja Republiki Czeskiej*, tłum. M. Kruk-Jarosz, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Konstytucja Republiki Estońskiej*, tłum. A. Puu, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Konstytucja Republiki Litewskiej*, tłum. H. Wizner, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Konstytucja Republiki Słowackiej*, tłum. K. Skotnicki, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Konstytucja Republiki Słowenii*, tłum. P. Winczorek, Warszawa 1994.
- Konstytucja Republiki Węgierskiej*, tłum. H. Donath, Warszawa 2002.
- Konstytucja Rosji*, tłum. A. Kubik, Warszawa 2000.
- Kordela M., *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, nr 1.
- Lassalle F., *O istocie konstytucji*, Warszawa 1960.
- Moldawa T., *Problemy konstytucyjne okresu transformacji*, [w:] *Dylematy polskiej transformacji*, red. J. Błuszkowski, Warszawa 2008.
- Orgad L., *The Preamble in Constitutional Interpretation*, [w:] W.G. Hart, *Legal Workshop Comparative Aspects on Constitutions. Theory and Practice*, London 2010.
- Platon, *Prawa*, Kęty 2011.
- Skarga B., *Zbiorowa tożsamość i zagrożenia z nią związane*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 3.
- Ustawa Zasadnicza Węgier z 2011*, tłum. J. Snopek, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Zerubawal Y., *Recovered roots. Collective memory and the making of Israeli national tradition*, Chicago 1995.